

Romportlová, Marta

## **Stručná charakteristika některých základních tendencí vývoje uherské společnosti od vyrovnání do krize monarchie**

In: Romportlová, Marta. *ČSR a Maďarsko 1918-1938 : bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně politických vztahů*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1986, pp. 13-32

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122214>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

## STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA NĚKTERÝCH ZÁKLADNÍCH TENDENCÍ VÝVOJE UHERSKÉ SPOLEČNOSTI OD VYROVNÁNÍ DO KRIZE MONARCHIE

### NÁSTIN PROBLEMATIKY PŘEDVÁLEČNÉHO VÝVOJE UHER JAKO JEDNOHO Z VÝCHODISEK POZDĚJŠÍCH ČS.-MAĎARSKÝCH VZTAHŮ

Trianonská mírová smlouva jako výsledek zhroucení Rakousko-Uherska ve válce, národněosvobozeneckého boje nemaďarských národností, jako realizace hegemonistických plánů francouzského bloku i jako důsledek výbuchu a likvidace maďarské socialistické revoluce ponechala novému maďarskému státu podobu sice životaschopnou, leč od předchozího stavu do té míry odlišnou, že ji horthyovské Maďarsko dokázalo akceptovat pouze pod tlakem okolností. Nekompromisně odmítavý postoj k ustanovením smlouvy jako celku měl své kořeny v kontinuitě politického myšlení vládnoucích vrstev Maďarska, v celém předválečném vývoji Uher. Speciální kapitole o československo-maďarských obchodně politických vztazích předchází proto obsáhlejší výklad o jevech a tendencích, jež svými důsledky tu přímo, tu nepřímo, vždy však důrazně působily na politiku Maďarska 1918—1939, na pozdější poměr maďarsko-československý. Téma ekonomické se tak spíše udrží i v nezbytných mezinárodněpolitických souvislostech. V období zhruba od vyrovnání do podpisu Trianonské smlouvy se pokouší vysledovat bez nároku na vyčerpávající časově posloupný výklad některé charakteristické problémové linie. Na úplnost problematiky ovšem aspirovat možno není, proto se prakticky rezignuje vzhledem k rozsahu práce na otázky vnitropolitického vývoje. Z hlediska tématu a zpracování druhé části je důležitá zejména koncepce uherské národnostní politiky v duchu teorie o státním národu maďarském, uplatňované vládnoucími kruhy za podpory širokých vrstev, a vývoj a výsledky národních hnutí nemaďarských etnik v Uhrách. Zásadní význam je třeba přikládat vývoji a proměně ekonomického a společensko-politického složení uherské společnosti na přelomu století, specifickému průběhu industrializace, který do značné míry předurčil strukturu ekonomiky poválečného Maďarska a měl svůj osobitý odraz v politice i myšlení vládnoucích vrstev, opozice i levicového hnutí. Důležitou úlohu sehrály zahraničněpolitické vztahy a závislosti uherské společnosti na úrov-

ni vládní i nevládní, podíl Uher na zahraniční politice monarchie, rozložení politických sil a názorů v uherské společnosti těsně před první světovou válkou, spoluúčast Uher na vzniku válečného konfliktu a reakce na jeho průběh. A konečně postojům Uher v krizi monarchie, vzniku a proměnám nového maďarského státu, jak se realizovaly do roku 1920 je třeba se věnovat jako skutečností, které už bezprostředně vyznačily společensko-politický půdorys komplexu čs.-maďarských meziválečných vztahů.

## **SPOLEČENSKOPOLITICKÁ CHARAKTERISTIKA UHER JAKO SOUČÁSTI HABSBURSKÉ MONARCHIE — KONCEPCE A DŮSLEDKY NÁRODNOSTNÍ POLITIKY UHERSKÝCH VLADNOUCÍCH TŘÍD**

Partnerství v habsburské monarchii, výrazný vliv na její zahraniční politiku, rozloha i počet obyvatel činily z Uher státní celek velmocenskému charakteru.<sup>1)</sup> Třídní struktura země par excellence agrární obsahovala ještě výrazně a nepříliš modifikované relikty feudalismu, jak je představovali např. všemocní magnáti a vlivné církve s obrovským pozemkovým majetkem a množstvím stavovských a politických výsad, dále společenským vlivem a počtem mohutná gentry, poměrně úzká vrstva kapitalistických statkářů, značný počet rolníků s nepatrnou výměrou půdy a masa zbídačelých bezzemků, pracujících námezdně na velkostatku za podmínek málo odlišných od poddanství.<sup>2)</sup> V zemi neexistovalo všeobecné, rovné, tajné a přímé volební právo. Správní systém,<sup>3)</sup> který byl v Předlitavsku školou praktické politiky i pro nevládnoucí národy, představoval v Uhrách doménu džentrystických klik v celé župní struktuře. V tomto komplexu zároveň nechyběly prvky pokročilé společnosti monopolního kapitalismu — průmyslový, obchodní a bankovní kapitál, velkoburžoazie, buržoazie střední a drobná a průmyslový proletariát.

Napětí takto komplikovaného seskupení vztahů třídně-společenských pak bylo ještě umocňováno složitostí poměrů národnostních.<sup>4)</sup> Absolutní mocenský monopol maďarského živlu v zemích koruny svatoštěpánské neměl pendant v převaze početní.<sup>5)</sup> (Srv. rovněž tab. A v závěru práce.). Netolerantní národnostní politika, násilná maďarizace a politické ignorování nemaďarů učinilo nakonec právě otázku národnostní a národnostně-osvobozenecká hnutí jednou z hlavních příčin rozpadu uherského národnostního konglomerátu.

Vytváření novodobých národů lze chápat jako jeden z nejdůležitějších průvodních jevů rozvoje kapitalistických vztahů a průmyslové revoluce. Pokud národní společenství nežije ve vlastním suverénním státním útvaru, proces jeho konzolidace nabývá podoby národního hnutí, namířeného zpravidla různým způsobem a s různou intenzitou proti státům již

existujícím. Prvotní jazykově kulturní fáze národních obrození pak ply-nule a zákonitě přechází v hledání národní seberealizace politické, jejíž konkrétní podoba má mnoho potenciálních variant, od nejrůznějších typů federací po samotný stát. Cíle a teritoriální nároky jednotlivých národních hnutí se pochopitelně často překrývají a v kapitalistickém společenském systému se jejich problémy řeší nezdědka ve prospěch jedněch a na úkor druhých, v závislosti na mezinárodní konstelaci, mocenské pozici a spo-lečenskopolitické struktuře jednotlivých národů a národností. V tomto společenskotřídním systému je konečným cílem národního hnutí, jemuž se podaří zaujmout dominantní pozici, zajištění hegemonie moci vlast-ním vládnoucím vrstvám v národnostně heterogenním prostředí.<sup>6)</sup>

Vyrovnění v roce 1867 bylo nesporně významným úspěchem národního hnutí maďarského. Politicky vyneslo na rozhodující pozice v Uhrách před-stavitele maďarské gentry na úkor kossuthovské buržoazie a statkářů roku osmačtyřicátého. Jako zásadní mocensko-politický úspěch této vrst-vy se stalo uspořádání z r. 1867 definitivním úhelným kamenem její důsledně konzervativní vnitřní politiky. Mělo zajistit její národní a třídní hegemonii, ohroženou kolem roku 1848 i později autonomistickými po-žadavky národností a protifeudálními hnutími na straně jedné a abso-lutistickými postoji Vídně na straně druhé. Nutnost prosazovat přitom maximální míru liberalismu a konstitucionalismu v otázkách říšské poli-tiky a vzájemného poměru obou částí monarchie a zároveň přitom konzervativismem non plus ultra zadržovat ekonomický, sociální a národ-nostní vývoj Uher na stupni výhodném pro velké a střední vlastníky půdy vedla k deformaci eötvösovského a deákovského liberalismu v politickou fikci jednotného národa maďarského.<sup>7)</sup>

Konstituování prakticky autonomního maďarského národního státu v rámci monarchie vzhledem k politice vládnoucích tříd zablokovalo mož-nost politické realizace národních hnutí ostatních etnik. Charakteristic-kým rysem maďarského vývoje posledních desetiletí před 1. světovou válkou bylo, že na nenapadnutelnosti dogmatu o politickém národě ma-ďarském se prakticky až do války shodovaly s oficiální vládní politikou (procházející po přelomu století složitými otřesy a proměnami) i pravico-vá a reformní levicová opozice, byť jejich sociální složení a bezprostřed-ní politické a mocenské cíle byly třeba docela jiné.<sup>8)</sup>

Nacionálně radikální opozice, s koncem století mohutnějící a usilující v závislosti na nových ekonomickospolečenských trendech o emancipaci od Vídně a liberalizaci až demokratizaci vnitřní politiky, jednak sdílela nespravedlivé zásady národnostní politiky svého politického protivníka, zejména však podléhala i principiálně stejnému politickému iluzionismu — přeceňování síly maďarského živlu a nekritického nadsazování jeho dějinného poslání ve střední a jihovýchodní Evropě. Stejně snila o ob-nově uherského imperialismu, o Uhrách jako záruce pořádku na jiho-východě Evropy, o dalekosáhlém, všezaplavujícím rozšíření maďarského jazyka v životě všech zemí svatoštěpánské koruny. Otázku, zda ke spl-

nění tohoto ideálu stačí 11 miliónů Maďarů, byť v předpokládaném spolenectví s dalšími násilně maďarizovanými národy a národnostmi (jež v té době už reálně a usilovně směřovaly k cílům docela jiným), tuto otázku si maďarský politický svět přelomu století v podstatě nekladl.

Zmíněný nacionální iluzionismus, zle už tehdy jedním soudobým maďarským historikem nazvaný „groteskním imperialismem“<sup>9)</sup> zakrýval celé jedné velké části maďarské společnosti, prakticky většinu její politické reprezentace, hloubku krize, v níž se v té době nejen dualistické uspořádání, nýbrž i uherský národnostní konglomerát ocitaly. Svou politikou, ať už ji provozovala jako nejtuzší opora sedmašedesátnických zásad nebo jako reprezentantka uherských autonomistických tendencí, v protikladu ke svým cílům tuto krizi jen urychlovala a prohlubovala, především v oblasti národnostní a zahraniční politiky.<sup>10)</sup>

Existenci hlasů a postojů odlišných nutno jistě konstatovat, nelze jim však přiřkládat význam a vliv na myšlení maďarské společnosti větší než v podstatě platonický, zejména v období předválečném.<sup>11)</sup> Situace za války a po ní jistou změnu přinesla, jak o tom promluvíme na jiných místech.

Národnéosvobozenecká hnutí nemaďarských národů se vyvíjela pod neustálým tlakem společenskopolitické převahy maďarského živlu v Uhrách.<sup>12)</sup> Důležitým prostředkem, jímž tato převaha docházela normativního uplatnění i konkrétní realizace ve všech oblastech hospodářského, politického i kulturního života, bylo administrativní uspořádání státního celku, přičemž v rámci říše se právě Zalitavsko vyznačovalo daleko větší vázaností správy na centrum než část západní.<sup>13)</sup> Maďarská vládnoucí vrstva nepřipustila, aby národnosti získaly větší podíl v zastupitelském systému a státní a veřejné správě. Ve státním útvaru tak složitých národnostních poměrů, jaké měly Uhry,<sup>14)</sup> zaujímali 95 % státních úřadů Maďaři či maďaroni (pět zbývajících procent bylo výlučně nejnižší kategorie). V poslanecké sněmovně zaujímali nemaďarští poslanci vždy jen nepatrný zlomek počtu míst, sněmovna horní pro ně vůbec nepřipadala v úvahu, neboť se jednalo o nereformovanou, ryze feudální instituci, v níž zastoupení, odpovídající byť jen předlitavské reprezentaci neněmec-  
kých národů, nebylo vůbec vzhledem ke struktuře mocenského systému možné.

Z hlediska třídních struktur pak byla rozpornost uspořádání uherské společnosti ještě frapantnější než z hlediska ryze nacionálního. Maďarská státní, politická a hospodářská hegemonie byla pilířem i moci hospodářské a obě byly spolehlivým nástrojem maďarizační politiky. Na konci 19. století byla v maďarském držení nejen politická moc, nýbrž i většina velkých pozemkových majetků a maďarský živel byl suverénním pánem jak v zemědělské velkovýrobě, tak v rozvíjejícím se kapitalistickém podnikání. Zemědělská politika pauperizovala nemaďarský venkov a nutila obrovské masy slovenských, rumunských a srbských rolníků k emigraci, která byla jedním z důležitých prostředků pomaďaršťování — Budapešť předpokládala a doufala, že především budou odcházet příslušníci ne-

maďarských etnik.<sup>15)</sup> Důsledky maďarizace se projevovaly ve výrobních i nevýrobních odvětvích — na železnicích, poštách, v továrnách, dolech, obchodu, financích, jež rozvoj kapitalistické ekonomiky rozšiřoval dotud nebývalou měrou, pronikal maďarský živel ve vedoucích funkcích i do oblasti dříve kompaktně nemaďarských.<sup>16)</sup> Struktura nemaďarských národních společenství se vyvíjela velmi nepříznivě a rozdílly přitom vyplývaly jak ze záměrného vytváření hospodářských periferií, tak zejména z mocenského postavení maďarského elementu.

Maďarizační politika vládnoucích vrstev po krátkém uvolnění kolem r. 1905 záhy nabyla na intenzitě<sup>17)</sup> (maďarizační zákony z r. 1908) a nebyla v určitém smyslu docela neúspěšná ve snaze homogenizovat obyvatelstvo v jednotný politický národ, zvláště v oblastech málo společensky vyvinutých nebo ve společenských vrstvách s prestižními ambicemi spolupodílet se na vzestupu ekonomické a společenské úrovně, na řízení místních záležitostí a na celkovém politickém a hospodářském životě Uher jako partnera evropských velmocí. První světová válka a narůstající revoluční situace v Evropě posléze ovšem tento proces rozložily, byť vládnoucí uherské vrstvy odmítaly brát tuto skutečnost na vědomí.

Rozpor mezi utlačovanými národy a národem hegemonizujícím se stále vyostřoval a nacházel výraz v protichůdném úsilí vládnoucích buržoazně statkářských kruhů a opozičních buržoazních či maloburžoazních stran nerovnoprávných národů, jež s větším či menším úspěchem vystupovaly ve jménu celého národa, jakkoli hlavní zdroj sociálně revoluční energie k národněosvobozeneckému boji představovala třídní hnutí dělníků a rolníků.<sup>18)</sup>

Na přelomu století se hnutí všech nemaďarských etnik<sup>19)</sup> totiž dostala do kvalitativně nové fáze.<sup>20)</sup> Když byla prodělala první, národně obrozovací, sebeuvědomovací etapu, vstoupila po roce 1860 i na politické kolbiště. Pro účely této pouze obrysové charakteristiky lze v druhé etapě vývoje národních hnutí rozlišit dvě obsahově různé fáze: do poloviny 70. nebo i do začátku 80. let se liberální buržoazie a inteligence aktivně snažila prosadit požadavek revize dualistického uspořádání mnohonárodnostního státu, vystupovala s požadavkem národní teritoriální samosprávy, bránila se formám národního útlatku, přetrvávajícího z předrevolučního období; v polovině 70. let nebo o několik roků později se začala národní hnutí stahovat do pasivity v důsledku intenzivního nástupu maďarského politického nacionalismu, jak se výrazně projevilo ve všech oblastech národního života nemaďarských etnik, liberální vedení tehdy zůstalo izolováno a politické strany se začaly rozpadat na frakce.

Od konce 90. let lze vysledovat třetí etapu vývoje národních hnutí, v níž se zásadně mění jejich vedení i společenskopolitická báze, organizace, taktika, programy i praktická činnost. Nová buržoaznědemokratická orientace národních hnutí se opřela o relativně široké vrstvy rolnictva a maloburžoazie a pokoušela se spojit své vlastní cíle se sociálními hnutími rolnictva a proletariátu, aby vytvořila vnitřní společenskopolitické

podmínky národního osvobození, dokud se jí nedostávalo sil k osamostatnění — prostor pro toto osamostatnění uvolnila teprve VŘSR a porážka Ústředních mocností. Kromě konkrétní spolupráce se všechna národní hnutí vyznačovala i celým komplexem imanentních společných rysů. Jejich vedení přešlo z duchovních, učitelů, notářů, středních a velkých vlastníků půdy na novou, vysloveně buržoazní vrstvu opět především inteligence. Nové programy po přelomu století rovněž vykazovaly množství shodných rysů — spojovaly národní a demokratické požadavky, směřovaly k vytvoření národní společnosti a zajištění jejího dalšího svobodného vývoje — ne ovšem v samostatném národnostním celku. Aby nemaďarským národním seskupením zajistily podíl na hospodářském a společenském rozvoji, odsunovaly tyto programy dříve prvořadě národní požadavky poněkud do pozadí. Nemaďarské národy hledaly možnost reformy existujícího dualistického rámce k politickému uplatnění a kulturnímu rozvoji. O to větší důraz pak ovšem jejich programy kladly na demokratickou přestavbu veřejného života (hlasovací právo, demokratické svobody), na opatření k hospodářskému rozvoji a zlepšování sociální politiky (progresivní daně, určení nedělitelného minima půdy, sociální pojištění, rozparcelování státního pozemkového majetku), na pozvednutí kulturní úrovně širokých mas a z ní plynoucí rozšíření třídní báze potenciální moci, na odmaďarštění školství atd. V důsledku jistého hospodářského rozvoje nemaďarských území, jako výsledek tlaku maďarizačních zákonů a netolerantního postoje Budapešti vůbec (zákaz vyšších slovenských škol a spolků, odmítání programu rumunské národní konference v Sibini, odpírání volebního práva národnostem, anexe Bosny a Hercegoviny atd. atd.) se totiž odpor nemaďarských národností už několik let měnil z platonické iredenty dřívějších dob v organizovaný a cílevědomý politický postup. Národnostní menšiny, neuspěvší ani s minimálními požadavky demokratických a národních práv v Budapešti, začaly se obracet o podporu za hranice, ať už do svých metropolí, jako Rumuni, nebo k velmocem, Uhrám potenciálně nepřátelským, jako Slováci.

Princip práva národů na sebeurčení, procházející politickými programy národních hnutí a teoretickými koncepcemi národnostní politiky jako jedna z alternativ už od osvícenství, došel vahou vlivu revoluční ruské skutečnosti uplatnění i v Evropě, když k tomu válečná porážka Ústředních mocností vytvořila reálné mocenské podmínky. Nejpozději během války a daleko dříve než uherské vládnoucí kruhy pochopila politická reprezentace nemaďarských národních hnutí svou příležitost a napojila se na ty elementy dohodové politiky, jež jí ve vlastním zájmu, jak jsem se pokusila naznačit v úvodu, poskytly příležitost dvojího druhu. Na jedné straně uspokojit národní požadavky mas a na straně druhé zabránit týmž masám v důsledném uskutečnění sociální revoluce a třídní přestavby národních společenství. Buržoazní představitelé národních hnutí tak zajistili hegemonii své vrstvy v nových státech.

Důsledky totální protichůdnosti, v nejlepším případě mimoběžnosti po-

litických představ rozhodujících skupin maďarských vládnoucích tříd a nemaďarských národních hnutí se intenzívně projevovaly i v letech po rozpadu monarchie. Absence společného jazyka v otázce národnostní nebyla sice v té době již tak úplná, jako před první světovou válkou, vývoj let 1914—1920 nutně myšlení maďarských vládnoucích vrstev a zejména široké společnosti poznamenal, leč přesto přístup například k otázce menšinové a zejména k problému integrity země svatoštěpánské koruny v ostatních nástupnických státech a Maďarsku byl s dostatek odlišný, aby byl stálým zdrojem napětí, vedoucího až ke konfliktu. Projevy tohoto odlišného myšlení a přístupu nacházíme v průběhu 20. a 30. let pak nejen v oblasti politické a např. kulturní, kde je jejich přítomnost nasnadě, ale ve vztazích československo-maďarských například v oblasti ekonomické, zvláště obchodně politické, jak bude mít příležitost ukázat druhá část této práce.

## **CHARAKTERISTICKÉ RYSY VÝVOJE UHERSKÉ EKONOMIKY A JEJICH ODRAZ VE SPOLEČENSKOPOLITICKÉ STRUKTUŘE V DESETELETÍCH PŘED PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU**

Vyrovnaní v roce 1867 odpovídalo svým obsahem a formou zájmům rakouské buržoazie a uherského velkostatku.<sup>21)</sup> Podle klausulí vyrovnávacího dokumentu ekonomické otázky jako obchod, celní zákonodárství, nepřímé daně, oběh peněz, doprava a státní dluhy nepodléhaly ústavně-právní kodifikaci, nýbrž „zweckmässiger in gemeinsamen Einverständnis . . . erledigt werden können.“<sup>22)</sup>

Hospodářské zisky, jež vyrovnání zpočátku bezesporu Uhrám přinášelo, byly však průběhem času postupně překrývány důsledky zpomaleného a jednostranného vývoje kapitalistického podnikání. Uherské agrární sedmašedesátnické reakci, jejíž politická pozice a vliv se po dalších třicet let zdály neotřesitelné, tento jev nebyl nakonec proti mysli, takže Předlitavsko bylo odbytištěm uherského velkostatku a zalitavský trh dával celkem bez problémů předpoklady pro odbyt průmyslových výrobků, surovin a paliv, produkovaných partnerem v monarchii.

Devadesátá léta začala tyto poměry, principálně ovšem zachované až do roku 1918, pozměňovat.<sup>23)</sup> Rychlý růst obchodního kapitálu se v Uhrách více než kde jinde přelil v průmyslové podnikání, kde jedině mohl najít uplatnění. Ruku v ruce s celkovým rozvojem uherské ekonomiky na přelomu století vznikl uherský průmysl opožděně, zato se ale vedle přetrvávající malovýroby rozvinul náhle. (Růst a výčet hlavních průmyslových odvětví srv. tabulky v závěru práce.)

Nejdynamičtějším odvětvím předválečného průmyslového boomeru byl průmysl těžký. Působil v něm koncentrovaný kapitál a vyspělé kapitá-



lové vazby v něm nalezly nejpokročilejší výraz v uplatnění multidivizionálních forem organizace — svou úrovní a charakterem nejvíce odpovídal soudobému stadiu průmyslové revoluce a nastupující imperialistické fázi kapitalistického vývoje.<sup>24)</sup>

Pro uherské hospodářství ovšem bylo dále a především charakteristické nejen od dřívějška přežívající, nýbrž i nadále rostoucí velké množství drobných podniků.<sup>25)</sup> Systémem malovýroby nerovnoměrně a rozptýleně pokrývaly širokou oblast výrobních oborů, nízkou úrovní a deformací kapitalismu fixovaly formy produkce drobným vykořisťováním, brzdily vývoj produkce a třídního boje. Koexistovaly prakticky bez návazného článku středního podnikání s koncentrovaným kapitálem těžkého průmyslu. (Pro ilustraci uvádím skutečnost, že v r. 1919 bylo z celkového počtu uherských průmyslových podniků 50,3 % do 5 zaměstnanců; 19 % do 50; 16,8 % do 500 a 13,9 % přes 500, zatímco například v Německu byl v r. 1907 poměr daleko vyváženější, vyjádřitelný čísly 29,5 %; 25 %; 31,3 %; 14,2 %.)<sup>26)</sup>

Objemem uherský průmysl nikdy nedosáhl např. předlitavské úrovně,<sup>27)</sup> přesto však za pomoci vydatných subvencí vídeňské i budapeštské vlády<sup>28)</sup> přinesl jeho rozvoj růst industriálních center, z nichž daleko nejvýznamnější bylo a zůstalo hlavní město. (Srv. tabulku 2 v závěru práce.)

Uhry nikdy nepřestaly být zemí převážně agrární s typickou vysokou koncentrací půdy v rukou latifundistů a nesmírně početným agrárním proletariátem.<sup>29)</sup> Úroveň zemědělství ve společenskovýrobních vztazích, tudíž i ve výnosech a způsobu obdělávání, zaostávala za vyspělými státy. Přesto však bylo jak v bezprostředních produktech, tak ve výrobcích potravinářského průmyslu nejdůležitějším zdrojem pracovních příležitostí, národního důchodu, exportních možností — hlavním výrobním odvětvím. Porovnáme-li rozvrstvení základních prvků ekonomiky některých evropských zemí a částí habsburské monarchie, zjistíme, že zemědělství, průmysl s hornictvím a služby byly v r. 1910 zhruba v následujícím poměru:<sup>30)</sup>

Británie	8	46	46	Rakousko	52	22	26
Francie	43	31	26	Rakouské země	38	26	36
Německo	35	38	27	České země	38	34	28
Belgie	18	50	32	Jihoslovanské území	63	13	24
Švédsko	41	30	29	Bukovina	75	7	18
Španělsko	56	15	29	Halič	77	7	16
Rumunsko	80	8	12	Chorvatsko	78	10	12
Bulharsko	82	8	10	Uhry	60	18	22

Ilustrativním údajem o posunech a poměrech v uherské ekonomice je i srovnání hodnoty nemovitého kapitálu v letech 1867 a 1913 v miliardách korun a v procentech.<sup>31)</sup>

Rok	1867	1913	1867	1913
Zemědělství (bez půdy)	2,9	5,9	55 %	26 %
Průmysl a hornictví	0,5	4,0	9 %	17 %
Doprava	0,9	5,8	17 %	25 %
Občanská a veřejná výstavba	1,0	7,3	19 %	32 %
<b>Celkem</b>	<b>5,3</b>	<b>23,0</b>	<b>100 %</b>	<b>100 %</b>

Vzmáhající se uherská ekonomika se opírala valnou měrou o cizí kapitál, ponejvíce rakouský, dále německý a francouzský.<sup>32)</sup> Do 1. světové války se zvýšila závislost na Německu kapitálově tak, že Říše participovala např. 40 % na uherských státních půjčkách. Její účast na uherském hospodářství představovala v r. 1913 14 % (2 miliardy korun), Francie s 1 miliardou participovala 6,9 % a za nimi následovaly Holandsko, Británie a Švýcarsko celkovou částkou 200 milionů.<sup>33)</sup>

Rozvoj industrializace znamenal růst, konzolidaci a koncentraci monopolního kapitálu, koncentraci dokonce relativně vyšší než v Předlitavsku (srv. tabulku č. 3 v přílohách). Vliv cizího kapitálu v bankovníctví byl velmi silný a uplatňoval se v průmyslu prostřednictvím bank nejen v investiční politice, nýbrž např. i v personálním vybavení podniků. Pro uherskou ekonomiku byl totiž příznačný rozpor mezi nabídkou a poptávkou na pracovním trhu — velká potřeba kvalifikovaného dělnictva a malá možnost získat je z velkých mas agrárního proletariátu — základního zdroje pracovních sil. Jedinou možnou cestou bylo využití importované pracovní síly, zejména z Rakouska a českých zemí.<sup>34)</sup> Znamenal tudíž tento rozvoj také růst průmyslové, obchodní a finanční velkoburžoazie. Rostoucí banky se staly jedním z důležitých prvků kapitalizace Balkánu, ať už samostatně nebo jako zprostředkovatelky,<sup>35)</sup> v duchu expanzivních ambic maďarské politiky tímto směrem.

Ekonomická hegemonie bank přinesla částečné srůstání mladé velkoburžoazie s tradičním velkostatkem. Příslušníci gentry, zainteresovaní v bankovním světě, stejně jako bankéři, proměňivší se v latifundisty, se někdy stávali oporou symbiotického soužití s Rakouskem v duchu sedmašedesátnické politiky, převážná většina nové společenské špičky spolu se středními statkáři a inteligencí i představiteli maloburžoazie se však postavila do opozice.<sup>36)</sup>

Ostré politické boje prvního decenia 20. století daly v Uhrách vykry-  
stalizovat modifikované vládnoucí vrstvě. Opozice zpočátku dobyla cen-  
ných vítězství, aby však vzápětí doznala krutých ztrát a přes podporu  
mas, vyburcovaných událostmi revolučního roku 1905 nedokázala dovést  
Uhry k demokratizaci ani o krok všeobecného hlasovacího práva, v té  
době v Evropě už skutečně běžný.

Následující kompromisy vynesly do čela opět velkostatek, tentokrát  
zmožený a ovlivněný bankovním a průmyslovým kapitálem, který do  
značné míry opustil tábor opozice. Představitelé těchto skupin, reprezen-  
tovaných Tiszovou liberální stranou, měli vliv na dvorské prostředí a pře-  
devším na zahraniční politiku monarchie a při vůli k zachování dualistic-  
kého systému zároveň i značné autarkistické ambice.

Tendence k autarkii se dařilo uplatňovat zejména v hospodářské oblasti.  
Markantní v tomto smyslu bylo například důsledně dostředivé uspořádání  
celého komplexu ekonomických vazeb výrobních, finančních, správních  
i dopravních mezi Slovenskem, Zakarpatím, Sedmihradskem a centrální-  
mi oblastmi Uher vzhledem k Budapešti. Záměrná byla např. i absence  
transversálních dopravních spojů, jež by předlitavským interesentům by-  
ly bývaly mohly usnadňovat kontakty s balkánskou odbytovou sférou,  
zatímco prostředníkem těchto kontaktů chtěly být právě Uhry. Ve finan-  
ční a obchodní sféře byl veškerý život území obývaných nemaďarskými  
národnostmi přizpůsoben maďarským potřebám a zájmům metropole a  
téměř bez výjimky řízen maďarským nebo nanejvýš maďaronským živ-  
lem, jak naznačil už výklad předchozí části.

Na počátku století se v ekonomickém životě monarchie a tedy i ve  
vzájemném ekonomickém a politickém vztahu Vídně a Budapešti začalo  
už konkrétně projevovat napětí způsobené jedním ze zásadních rozporů  
dualistického uspořádání. Šlo o rozpor mezi momentálními výhodami —  
doplňující se ekonomiky obou částí, příliv kapitálu a odbytové možnosti na  
straně jedné — a dlouhodobou nevýhodou společenství Uher s více vyvi-  
nutým partnerem na straně druhé. Právě možnosti kompenzace zdržovaly  
přeměnu stále ještě polofeudální uherské sociálně ekonomické struktury,  
změnu zastaralých výrobních metod, zejména extenzivního zemědělství a  
z těchto změn pak plynoucí změny v sociálních vztazích a konečně i v mož-  
nostech a výsledcích ekonomické expanze.<sup>37)</sup> V posledních letech před  
válkou se nejen politické, nýbrž i konkrétní ekonomické projevy vzá-  
jemných rozporů obou částí monarchie množily stále rychleji.

Už po vyrovnání v 90. letech se změnila např. celní jednota obou částí  
monarchie v celní smlouvu<sup>38)</sup> s podmínkou reciprocity a z Uher se stal  
prakticky samostatný celní obvod. Na přelomu r. 1905/1906 vznikl za po-  
hnutých okolností výpovědi vyrovnání a jeho obnovy nový celní tarif,  
opět značně emancipovaný, právě v době momentálního politického ze-  
nitu protidualistické opozice, jak o něm byla zmínka výše.

Změny v celně tarifní politice monarchie, k nimž došlo v důsledku  
uherských emancipačních tendencí, kombinovaných protichůdnou potře-

bou soužití, často v původní podobě přetrvaly hluboko do 20. let a bezprostředně působily na čs.-maďarské obchodní styky a vztahy. Od roku 1851 byl vnitřní trh monarchie bezcelní. Kolem roku 1860 vystřídala evropská celní politika silně ochranářskou etapu údobím volného obchodu především na základě klausule nejvyšších výhod.<sup>39)</sup> V Rakousku zahájil praktický nástup této éry celní tarif z roku 1853.<sup>40)</sup> Po krizi roku 1873 se začalo i v Evropě s výjimkou Velké Británie prosazovat ochranářství podle amerického vzoru a vlivu. V celém průběhu celní politiky monarchie do 1. světové války lze pozorovat rakouské ochranářské tendence proti uherské náklonnosti k svobodnému obchodu.

Autonomní tarify z let 1878, 1882, 1887 zaznamenávají jisté zvýšení cel,<sup>41)</sup> jež nominálně bylo sice nepatrné, leč bylo ukazatelem mezinárodních obchodních tendencí, naplno vyjádřených tarifem z 13. 11. 1906 (dva prakticky totožné autonomní tarify pro dvě části monarchie), který znamená už začátek cílevědomé ochranářské politiky.<sup>42)</sup> Agrární protekcionismus (kromě ochrany vybraných průmyslových odvětví, nesouměřitelné ovšem se situací po 1. světové válce v nástupnických státech) bránil monarchii proti vnějším vlivům a znamenal v podstatě neomezené možnosti exportu pro uherské latifundisty.

Rakousko-uherský vnitřní trh se svou dlouhodobou dělbou práce, organizací směny, finančnictví, dopravy, do ekonomiky promítnutými národnostními rozpory<sup>43)</sup> a s koordinovanou zahraniční obchodní politikou se při své poměrně těsnosti, malé masovosti a silné roztržitosti stal navíc ještě kolbištěm protichůdných zájmů předlitavského a zalitavského průmyslového a bankovního kapitálu.<sup>44)</sup> 70 % uherského vývozu mířilo do Předlitavska a přitom na rozdíl od dřívější tendence opačné byl kolem roku 1905 předlitavský vývoz postupně až 100 milióny korun aktivní a poměr zisků za hotové výrobky proti ziskům agrárním byl pro něj ještě příznivější.<sup>45)</sup> Předlitavský kapitál se snažil držet narůstající uherskou konkurenci, těžký a především lehký průmysl v mezích sobě přijatelných, ne vždy ovšem s úspěchem.

Uherský velkostatek zůstal nadále na společném vnitřním trhu eminentně zainteresován. Vývoz obilí a mlýnských výrobků do Předlitavska stoupl mezi léty 1901—1913 ze 360,835.000 korun na 507,534.000 korun.<sup>46)</sup> Přes zhoršenou situaci mimo rámec monarchie neměly agrární kruhy prakticky problémů s umístováním své produkce. Rovněž předlitavský průmyslový export do 1. světové války značně vzrostl — z 885.200 korun v roce 1900 na 1,483.600 korun v roce 1913, představován především textilními výrobky a polotovary, kůží a koženým zbožím, železem a železným zbožím, stroji a strojovými díly.<sup>47)</sup> Z industriálních odvětví byl integrovaný trh příhodný zejména pro rozvoj zalitavského potravinářského průmyslu, z něžž mlynářství dosáhlo evropské úrovně i v technickém vybavení svých špičkových provozů.<sup>48)</sup>

Rakousko-Uhersko ani jako celek nepatřilo k prvnímu sledu evropských exportních a importních zemí.<sup>49)</sup> V zalitavském hospodářství hrál pak za-

hraniční obchod teprve malou úlohu, přímo úměrnou roli monarchie v mezinárodní směně zboží a ekonomickému postavení Uher v monarchii. V prvním desetiletí 20. stol. ze 7,2 miliardy uherských zlatých korun národního důchodu pouze 13,5 % pocházelo ze zahraničního obchodu, exportu a importu.<sup>50)</sup> Vezmeme-li v úvahu i vnitřní trh monarchie, pak lze přibližně stejné době určit podíl obchodu na 45 % národního důchodu, cca 11 % z obchodu s celní cizinou, 34 % z vnitřního trhu. Podobných parametrů dosahovalo ve stejné době např. Dánsko.<sup>51)</sup> Od roku 1906 mělo saldo uherského zahraničního obchodu trvale stoupající pasivní tendenci. Nejdůležitějším obchodním partnerem v exportu i importu bylo v celní cizině Německo. Aktivní saldo si trhy držely v obchodě s Velkou Británií a Itálií a s Bosnou-Hercegovinou, obchod s Rakouskem byl en masse poměrně vyrovnaný, procentuálně pouze mírně pasivní. (Údaje o uherském zahraničním obchodu viz tabulky v závěru práce.)

Za první světové války německo-maďarské vládnoucí kruhy v monarchii využily znovu situace k posílení centralistické moci na úkor ostatních národností nastolováním nových průmyslových a odběratelských vztahů, vytvářením nucené odbytové sítě a válečnými půjčkami, soustřeďujícími finanční prostředky v rukou ústředních velkobank. Střední a malé podnikatelské vrstvy se octly úplně pod kontrolou státního kapitálu, který se pokusil vyřadit silné konkurenty i jinými prostředky z arsenálu státní moci. Nerovnoměrný vývoj monarchie, stále více ekonomicky projevovaná nedůvěra k „nestátotvorným“ národnostem a národům, to vše nevedlo k jednotě, nýbrž k těžko řešitelnému napětí. Konec mu učinil až rozpad Rakousko-Uherska, který právě zde měl jeden ze svých významných stimulů.<sup>52)</sup>

Přes opožděný, ale relativně prudký rozvoj industrializace a monopolizace kapitálu představovaly Uhry i v habsburské monarchii těsně před 1. světovou válkou zaostávajícího partnera, zemi agrárního charakteru ekonomiky s autarkistickými tendencemi a expanzívními ambicemi směrem na jihovýchod. Územní struktura jejich hospodářství byla nevyrovnaná, s předimenzovaným finančně industriálním těžištěm v metropoli a s rozptýleným agrárně-surovinovým zázemím v národnostně nemaďarských okrajových oblastech, záměrně udržovaných v závislé pozici. Tyto disproporce byly spolu s tradičně doplňkovým charakterem obou ekonomik monarchie o několik málo let později pramenem vážných hospodářských problémů potrianonského Maďarska i jednou z příznačných determinant jeho hospodářských vztahů s nástupnickými státy zejména ve 20. letech.

Lze dále konstatovat, že nástupnické státy, ekonomicky zdaleka ne tak soběstačné jako komplex monarchie, byly o málo roků později odkázány daleko více, ne-li vůbec existenčně jako v případě Československa, na zahraniční obchod. Skutečnost, že výchozí ekonomika a především ekonomické myšlení vládnoucích kruhů nebyly dostatečně vybaveny fungujícími, zakořeněnými mechanismy mezinárodní dělby práce v prostoru, kde ji dříve suploval vnitřní trh, vedla spolu s expanzívními tendencemi jed-

notlivých národních kapitálových seskupení k tomu, že meziválečné ekonomické vztahy nástupnických států byly neobyčejně intenzivně ovlivňovány působením politických záměrů.

Dynamické tendence industriálních oborů, pozorovatelné od počátku století, se v zahraničním obchodě naplno projevíly v příznivých poválečných podmínkách, kdy v Maďarsku mocensky dominoval finanční a průmyslový velkokapitál. Jeho politické cíle v meziválečném období — snaha o udržení a posléze o znovuzískání integrity zemí svatoštěpánské koruny — korespondovaly s jeho zájmy ekonomickými tou měrou, že snahy o průmyslovou autarkii a expanzní konkurenci zejména na balkánské ale i jiné trhy prosazoval jak na úkor maďarských exportních oborů zemědělských a tudíž vlastního velkostatku, tak, speciálně vůči Československu, i v politicky motivované negaci původních předválečných vazeb. Konkrétní doložení a pokus o objasnění těchto jevů ponechávám druhé části práce.

## **VNITŘNÍ POLITICKÝ PŮDORYS UHER TĚSNĚ PŘED VYPUKNUTÍM 1. SVĚTOVÉ VÁLKY**

V posledních měsících před vypuknutím 1. světové války vykristalizovaly na vnitropolitickém půdorysu a v zahraničněpolitických koncepcích Uher zárodky téměř všech tendencí, konfliktů a konstelací, jež postupně dozrávaly v průběhu příštích šesti let, aby po překvapivých peripetiích vyústily do horthyovského režimu.

Ve vnitřní politice tíhly v soustředných kruzích k Tiszově vládní straně, detailně se od jejího programu lišíce, všechny konzervativní živly: ty vrstvy, kterým vyhovovala dualistická, nacionalistická politika vlády, netající se svým antidemokratismem, orientací na Německo a válečnými úmysly. V podstatě šlo o většinu aristokracie, vysoké finanční a průmyslové buržoazie a kléru. (Část zejména jeho nižšího gradu se angažovala v opozičním proudu křesťansko-sociálního hnutí.)

Opozice zahrnovala demokratické buržoazní a rolnické strany středu a radikály; spolu se sociální demokracií zastupovala už poměrně široké vrstvy střední a drobné buržoazie, inteligence, proletariátu a středního rolnictva.<sup>53)</sup> Rolnické masy zůstávaly nadále stranou politického života, jakkoli jejich nespokojenost s agrárními poměry narůstala a jakkoli byly početně nejvýraznější vrstvou národa.<sup>54)</sup> Rok 1914 přinesl do opozičního tábora oživení. Po smrti Ference Kossutha a odstoupení J. Justha se obě frakce nezávislé strany spojily v novou Stranu nezávislosti a osmačtyřicátníků pod vedením hraběte Károlyiho, který se ve vnitropolitických otázkách orientoval na radikály a v zahraniční politice na Dohodu. V červenci 1914 založil Občanskou radikální stranu s programem občanských svobod, všeobecného volebního práva, pozemkové reformy a mírové politiky prof. Oszkár Jászi, známý svými sympatiemi k nemaďarským národům, které

se ovšem nevymanily z rámce federalizace. Strana měla ohlas zejména ve středních vrstvách, na zformování v platnou sílu politického boje jí už nezbyl čas.<sup>55)</sup>

S růstem industrializace a její sociální alternativy — proletariátu — se uplatňoval na uherské politické scéně od přelomu století stále intenzivněji nový prvek, uherská sociální demokracie.<sup>56)</sup> Zejména v prvních letech století se omezovala na parlamentní úsilí o reformu volebního práva a ve složité hře zájmů vládnoucích vrstev a buržoazně radikální opozice nedocházela výraznějších politických úspěchů, přestože měla za sebou živelně zrevolucionizovaný proletariát. Nevýhodným momentálním spojením s konzervativci se v určitém okamžiku zbavila podpory rolnictva a drobné buržoazie. Specifickou organizační strukturou si vážně ztěžovala vliv na masy, když jej uskutečňovala pouze prostřednictvím odborů za neexistence základních organizací a teritoriálního rozdělení podle volebních obvodů, když přitom masy, jež zastupovala, ani volební právo neměly. Emancipace levice a její uznání II. internacionálou tuto situaci po r. 1909 poněkud zlepšily. Národnostně diferenciované sociálně demokratické strany samostatně v Uhrách neexistovaly, strana zde byla v celém průběhu své existence do vzniku nových států internacionální.<sup>57)</sup> Postoj uherské sociální demokracie k národněosvobozeneckým hnutím byl ovlivněn celou řadou faktorů, jejichž důsledky dokázaly působit i po roce 1918. Vzhledem ke specifickým poměrům zůstala strana územně jednotná, s výjimkou socialistů chorvatských, kteří se separovali v rámci jisté autonomie Chorvatska. V r. 1904 došlo k přechodnému odtržení sociálních demokratů slovenských, nemělo však dlouhého trvání; Rumuni a Srbové setrvali plynule v rámci uherské jednotné strany. Fakt, že uherská sociální demokracie nekladla odpor šovinismu a nespravedlivé národnostní politice maďarské buržoazie, lze vysvětlit jak důrazem na jednotu tehdy ještě nepřilíš silného hnutí, tak tím, že integrita Uher byla zejména ve vedení III. internacionály *conditio sine qua non* (takže vzhledem k této aktuální podpoře nebylo ani třeba se příliš dovolávat klasiků).<sup>58)</sup> Národně osvobozenecká hnutí měla ovšem v zahraničním prostředí mezi socialistickými teoretiky ne-li přímo stoupence, tedy poměrně objektivní pozorovatele, kteří s nadhledem větším než bezprostředně zaangażovaní předáci maďarští posuzovali vývoj těchto hnutí a jejich tendence do budoucna.<sup>59)</sup> Uherská sociální demokracie rakouský typ dělení státu na národy odmítala a o ruském modelu národnostního programu s právem na sebeurčení národů před první světovou válkou nepočítala a ani s ním nebyla nějak hluboce seznámena. I emancipovavší se levice držela pouze vágní termín „rovnoprávnosti národů“, aniž mu dávala konkrétní obsah.<sup>60)</sup> I za 1. světové války setrvala tato strana na svých stanoviscích v národnostní otázce a k válečnému konfliktu zaujala souhlasný postoj,<sup>61)</sup> obdobný postojům sociální demokracie rakouské a německé. Její úsilí o úplné osamostatnění v integrální podobě se stalo předmětem kritiky K. Rennera, který jinak z taktických důvodů upustil od svých starších teorií v oblasti

národnostní otázky. Dokonce ještě v květnu — červnu 1917 na stockholmském kongresu<sup>62)</sup> uherská delegace neustupovala od požadavků zachování celistvosti uherských zemí a uherského sociálně demokratického hnutí.

Vnitropolitické spektrum Uher těsně před válkou obsahovalo zárodky přesunů, k nimž došlo po rozpadu monarchie. Vedle konzervativních vládnoucích vrstev se zkonzolidovalo buržoazně demokratické opoziční hnutí a zmohutněla sociální demokracie. V opozičním hnutí se objevily jisté náznaky změn v chápání národnostní otázky směrem k větším mírám svobod, vyššímu stupni rovnoprávnosti či dokonce až k federalismu, jež ovšem zůstávaly daleko za společenskou realitou a konkrétním usilováním maďarských národů. Demokratizační tendence dovedly až ke vzniku buržoazně demokratické republiky a mohutnější hnutí proletariátu našlo výraz ve stodenní existenci republiky rad. Rozpor mezi národnosvobozeneckými hnutími a snahou prakticky celé maďarské společnosti o udržení integrity Uher vedl spolu s odlišnými cíli vládnoucí buržoazie nástupnických států k vážným problémům jejich koexistence. Jednotícím prvkem se ukázal jen proletářský internacionalismus maďarské a slovenské republiky rad, důsledek působení komunistického elementu v dělnickém hnutí obou zemí. Dokázal nakonec kladně ovlivnit i postoj čs. buržoazní republiky k poválečné demokratické a proletářské maďarské emigraci po roce 1919.

## UHRY A ZAHRANIČNÍ POLITIKA MONARCHIE

Již dlouhou dobu před první světovou válkou ovládaly Uhry zahraniční politiku monarchie rozhodujícím způsobem. Zejména v době, kdy byl premiérem I. Tisza, dbaly důsledně § 8 vyrovnávacího dokumentu z r. 1867, aby společný ministr zahraničí působil „in Einverständnis mit den Ministerien beider Teile und mit ihrer Zustimmung“<sup>63)</sup> a uplatňovaly svůj vliv co nejintenzivněji.<sup>64)</sup> Zejména balkánská politika monarchie byla intenzivně inspirována zájmy uherského velkostatku i velkokapitálu a mocenskými představami Budapešti.<sup>65)</sup> Uherské vládnoucí kruhy měly významný vliv i na spojenecké svazky monarchie. Když se konstitovala Německá říše jako hospodářsky a vojensky nejsilnější kontinentální stát Evropy, smířilo se Rakousko-Uhersko s rolí druhořadé velmoci a podpisem spojenecké smlouvy v říjnu 1879 rezignovalo jak na spolupráci s protiberlínskou německou opozicí, tak na dorozumění s Francií a Ruskem. Berlínská politika, jež ostatně přispěla ke zrodu vyrovnání, našla řadu společných zájmů se sedmašedesátnickým prostředím Uher a vztah jejího oficiálního vedení<sup>66)</sup> k uherské politické reprezentaci byl často uváděn jako protiklad poměru k politice české.<sup>67), 68)</sup>

Na rozdíl od ostatních velmocí, Británie, Francie a Ruska, interesovalo se totiž Německo daleko více národnostní problematikou střední Evropy — její vývoj mohl totiž bezprostředně komplikovat německé záměry a cíle



v tomto prostoru. Uherská vláda byla mj. i pro svůj přístup k národnostní politice pokládána za daleko spolehlivějšího stoupence německo-rakouského svazku než třeba i německé politické strany Předlitavska. Svou silou a kalibrem svého konservativismu bylo Německo pro maďarskou gentry zase zárukou ochrany před vlivy pokrokových idejí a sociálních vymožeností, jež žily a šířily se už i v západní polovině monarchie. Maďarské radikální opozici přílišné napojení na Německo nevyhovovalo a kritizovala je. Stejně s ním byla nespokojena, s jiných důvodů ovšem, pangermánská pravice, budující už tehdy předtuchu podunajského Lebensraumu, a konečně i vojensko-klerikální kruhy kolem arciknížete Františka Ferdinanda.<sup>66)</sup> Okázalé sympatie oficiální zahraniční politiky vůči Uhrám ovšem Německu nijak nebránily v samostatných kalkulacích vůči menšinám, zejména balkánským, a ve snaze vybudovat přímou závislost malých balkánských států na vilémovské říši. Lze konstatovat, že výjimečná pozice Maďarů v monarchii byla do jisté míry ovocem i důvodem německo-uherského spojení a že toto spojení uherský vliv v zahraniční politice monarchie po léta budoval a utužoval jak v zájmu habsburské a hohenzollernské říše, tak v zájmu vlastním.

Vedle tohoto ostentativně pěstovaného svazku oficiálního měly v uherské politice a kontinuálně v politice horthyovského režimu význam výrazné a dlouhodobé styky maďarské společnosti s prostředím anglosaským, britským i americkým. Buržoazní radikalismus a liberalismus kossuthovců, buržoazně revoluční kossuthovská a klapkovská tradice, měly v západním buržoazním prostředí vysoký kurs. Společenskopolitické zisky těchto sympatií sklízely i po letech maďarské buržoazně opoziční směry nejen v emigraci, nýbrž i v samotných Uhrách. Kalvínské církevní kruhy a protestantští příslušníci gentry pěstovali rovněž intenzivní kontakty tímto směrem, stejně jako část aristokratických a velkoburžoazních špiček uherské společnosti. Obraz uherských poměrů, zejména národnostních a s dualistickým uspořádáním souvisejících, si vytvářela západní Evropa z velké části na základě právě těchto styků a tedy v intencích politiky těchto kruhů. Význam vztahů uhersko-anglosaských<sup>70)</sup> vzrostl zejména v posledních letech před válkou a za války. Maďarští představitelé zejména ve vedení buržoazně radikální opozice jej však v období rozpadu monarchie a vzniku národních států i výrazně přecenili, když od Británie a USA očekávali jako výsledek dlouholetých kontaktů a sympatií přímo podporu v otázce zachování integrity Uher. Podhodnotili totiž přitom pozici a význam národněosvobozeneckých hnutí v celkovém trendu vývoje i v konkrétních imperialistických plánech Dohody a přecenili skutečnost, že rozhodující britské kruhy neměly pro emancipační hnutí středoevropských národů valného smyslu.

Po balkánských válkách vyvstal před Uhrami problém nové koncepce zahraniční politiky. Tisza si byl vědom nebezpečí, jež znamenaly federalizační plány následníka trůnu a jeho kruhů, jež chtěly krizi monarchie řešit anexí Srbska a reorganizací říše na trialistickém nebo federalistickém

kém základě, v podstatě v souladu s německými plány na Blízkém Východě.<sup>74)</sup> Cílevědomě se snažil o upevnění dualismu, zvyšování významu Uher v monarchii a jeho konečným záměrem bylo zmohutnění velmocenské pozice habsburské říše v intencích uherských zájmů. Pokud Uhry chtěly participovat na novém uspořádání jihovýchodní Evropy — o zájmu uherských agrárních, průmyslových a především bankovních kruhů nelze mít pochyb — bylo nutno za každou cenu udržet dualistický systém a vliv Uher na politiku monarchie nesměl být oslaben, zvláště když uherské vztahy k Rumunsku a Srbsku byly vyhoceny dlouhotrvající celní válkou a národnostními důvody. Proto byl Tisza s ministrem zahraničí Berchtoldem zastáncem ozbrojeného pokoření Srbska „preventivní válkou“, ale odmítal anexi. Uhry nadále hrály důležitou roli v německých kalkulacích. Koncem roku 1913 jim bylo získat na stranu Trojspolku Rumunsko jako klíčovou pozici k Balkánu, než propadne vlivu Ruska. Jednání ztroskotala na podmínkách úpravy poměrů národnostní menšiny v Sedmihradsku, na nichž Tisza odmítl cokoli měnit.<sup>75)</sup>

Z předválečného vývoje uherské zahraniční politiky měla pro pozdější vývoj vztahů mezi ČSR a Maďarskem značný význam některá rezidua z konkrétní mocenskopolitické a ze společenskopsychologické oblasti. Důležitou roli hrálo především zakořeněné vědomí velmocenské pozice Uher a velice pomalá adaptace na změněné poměry v mozaice malých středoevropských států po roce 1918. Z předválečných zahraničněpolitických vazeb vládnoucích tříd do anglosaského prostředí zpočátku vyplynula mylná očekávání v otázce řešení integrity Uher, ale především zůstalo rozsáhlé společenské zázemí dřívějších styků, na němž mohla maďarská revizionistická propaganda začít ihned po podpisu mírových smluv budovat, kteréžto možnosti také intenzivně využila. V pozadí maďarské meziválečné politiky pak přetrvávaly představy o vlivu v jihovýchodní Evropě, který se měl v budoucnu uskutečnit prostřednictvím znovuintegrovaného Velkého Maďarska a v současnosti se realizoval zejména pokusy v oblasti ekonomické, vlastní iniciativou a mařením obdobných snah zejména československých.

## **K VÝVOJI ZAHRANIČNĚPOLITICKÝCH POSTOJŮ A VNITROPOLITICKÝCH ZMĚN V UHRÁCH ZA 1. SVĚTOVÉ VÁLKY**

Jisté rozpaky a váhání, jímž uherský premiér nakonec reagoval na sarajevský atentát, byly poválečné maďarské politice a historiografii argumentem k popírání uherské participace na vzniku a vývoji válečného konfliktu. Zdánlivé rozpory však pramenily jen z toho, že bylo nutno vzít nejdříve v úvahu hierarchii většího počtu činitelů, neboť i v případě vítězství by totiž prospěch Uher z války byl býval krajně problematický. Snaha jít proti vůli Vídně a válekychtivých kruhů byla však v tomto

případě marná, neboť měly Německo na své straně. Jakmile tedy válka vypukla, vzal ji Tisza celou vahou svého vlivu za svou, v jeho osobě pak celé oficiální Uhry. Podařilo se rozpoutat takovou vlnu šovinismu, že až na výjimky<sup>73)</sup> stejným halasným souhlasem jako vládní strana reagovala na válku i opozice od Andrásyho a Zichyho až k levicovým kruhům strany nezávislosti a sociální demokracii. Uherské válečné koncepce měly na běh událostí podstatný vliv,<sup>74)</sup> chtěla bych zde však zaznamenat pouze některé z jevů a tendencí, jež se týkají jednak postoje k národnostním požadavkům za války,<sup>75)</sup> jednak představ o budoucím uspořádání této části Evropy.

Když hned v prvních měsících války vyvstala nutnost neutralizovat vzhledem k dosavadním válečným neúspěchům Ústředních mocností Itálii a Rumunsko, diskutovala se na německý nátlak možnost zlepšení poměru k Rumunsku. Maximem, za něž Tisza odmítl jít, měly být určité změny ve školských a církevních otázkách na území obývaném Rumuny. Územní korektury nebo autonomie pro rumunské obyvatelstvo Uher nepřipadaly v úvahu, i když ministr zahraničí Berchtold zkoušel německo-rakouský plán za cenu územních koncesí (Tyroly, Sedmihradsko) prosadit. Druhý rok války přinesl Ústředním mocnostem úspěchy. Imperialistické kruhy tudíž koncipovaly konkrétní plány na budoucí způsob, jímž ovládnou dobytou Evropu. Německé a rakouské představy se křížily velice výrazně především v otázce Polska a Balkánu; Uhry si vyhrazovaly i v těchto plánech a při jejich realizaci poslední slovo, jakkoli reálná pozice monarchie vůči Německu této možnosti neodpovídala.<sup>76)</sup> Federalizační a zejména centralizační tendence, jež v té době opět nabyly ve Vídni na významu, Uhry striktně odmítaly a bránily se jejich případným konkrétním projevům ve svém životě.

Když se v r. 1915 vynořil v Německu Naumannův Mitteleuropaplan, představa německého monopolního kapitálu o ovládnutí prostoru od Baltu k Jadranu, počítal i s tím, že část uherských vládnoucích tříd, aby si zachovala nadvládu nad nemaďarskými národnostmi, dá přednost silné opoře německé před slábnoucím Rakouskem. Sympatie tento plán našel v Uhrách v poměrně širokých kruzích. Středoevropská celní unie byla lákadlem pro velké držitele půdy, odpuzovala však představitele průmyslu. K sympatizujícím patřil ne sice Tisza osobně, ale část agrárního křídla jeho strany a apponyiovské kruhy osmačtyřicátníků.<sup>77)</sup> Cizí nebyla tato koncepce po dobu poměrně dlouhou vůdci občanských radikálů Jászimu. Dával ovšem přednost územnímu a ekonomickému sjednocení na podkladě demokratických a pacifistických principů, pokud existovalo jako partner tohoto potenciálního útvaru carské Rusko. Po jeho pádu tyto představy opustil.<sup>78)</sup> O podobné integrující plány a jejich realizaci se pokoušela i rakousko-uherská politika, její koncepce a diplomatické pokusy směřovaly na turecký a balkánský jihovýchod a zájem i participace uherských agrárních, velkoburžoazních a zejména finančních kruhů na těchto plánech a jednáních byly značné.

Obrat válečné situace v létě 1916 a trvalé vojenské neúspěchy Ústředních mocností, jež pak následovaly, změnily situaci. Na sklonku r. 1916 podnikly Ústřední mocnosti, z iniciativy Rakouska-Uherska, ale tónem, ovlivněným německou politikou, pokus navrhnout Dohodě jednání způsobem, který by měl zastřít jejich spění k porážce. V dalších měsících po tomto vágním pokusu, po nastoupení císaře Karla se i v kabinetních diskusích o možnostech separátního míru s Ruskem a případném novém uspořádání situace stále projevovala Tiszova snaha udržet za každou cenu integritu monarchie v dualistické podobě. Dalekosáhlost jeho zahraničněpolitických představ nadále kontrastovala s neutěšenou situací monarchie ve třetím roce války.

Zajímavým způsobem reagovala uherská vláda na ruskou únorovou revoluci — dala jejímu průběhu poměrně značnou publicitu v domnění, že předznamenává brzký pád nepřitele a nejen beztrátový separátní mír, o němž se uvažovalo před časem, nýbrž diktát Ústředních mocností oslabenému Rusku. Hodlala držet vnitřní i zahraničněpolitické události pevně ve svých rukou a získat pokud možno víc než minimum svých válečných cílů a to prostřednictvím německého vojenského vítězství. Tím se posléze dostala do závažných rozporů s novou kompromisní linií vídeňské politiky, zahájenou po ruských událostech a vstupu USA do války. Postojem „setrvání ve válce“ se stal Tisza a jeho strana definitivně neudržitelným nejen v očích pravicové a levicové opozice, nýbrž i vídeňského dvora.

V roce 1916 nabyly i v Uhrách poprvé výrazných rozměrů hospodářské těžkosti války — požadavky armád, militarizace průmyslu, úbytek pracovní síly,<sup>79)</sup> narůstající nedostatek, byť zdaleka ne tak velký, jako v ostatních částech monarchie, od nichž se Uhry později ekonomicky izolovaly, aby udržely podstatně vyšší standard zásobování obyvatelstva. Všechny vyjmenované a mnohé další podmínky tak urychlily zrání objektivních předpokladů revoluce v Uhrách subjektivní zkušeností pracujících vrstev.<sup>80)</sup>

Na počátku roku 1917 se začaly objevovat první příznaky revolučního pohybu. Stabilizace Tiszova režimu prokázala svou krátkodečnost, císaři Karlovi se za vydatné pomoci uherské opozice podařilo vymanévrovat premiéra z jeho postavení. Na pravici aristokratické kruhy kolem Andrássyho a Apponyiho i levicově smýšlející Károlyi se na rozdíl od Tiszzy obávali narůstající nespokojenosti obyvatelstva i vzrůstajícího se nebezpečí, jež hrozilo integritě Uher ze strany nemaďarských národností. Tiszovu nacionalistickou autokracii považovali za nebezpečnou pro osud země.

Károlyi stanul v r. 1916 v čele Nezávislé strany osmačtyřicátníků, aby v duchu kossuthovského buržoazního hnutí (s výjimkou ovšem jeho národnostního programu) žádal uzavření míru a reformu volebního práva. Od jara 1917 začaly opoziční strany vytvářet koalici ke svržení Tiszovy vlády a realizaci volební reformy. Pod jejich tlakem byl Tisza v červnu r. 1917 přinucen podat demisi, na jeho křesle se do konce války vystřídali

hr. Esterházy a od srpna 1917 Sándor Wekerle, oba kabinetů však kolísaly mezi programem opozice a Tiszovy strany.

V té době začaly v Uhrách stávky a dělnické demonstrace. Dělnictvo vyjadřovalo solidaritu s Říjnovou revolucí v Rusku a žádalo přijetí ruských mírových nabídek.<sup>81)</sup> Levicové opoziční křídlo sociální demokracie v průběhu války nebývale zmohutnělo a v polovici r. 1918 už v Rusku existoval i organizační zárodek maďarského komunistického hnutí, válečnými zajatci ustavená Komunistická strana Maďarska. V létě 1918 se začaly v celé zemi po ruském vzoru organizovat vojenské rady a vracející se zajatci z Ruska se stali prvořadým elementem zrevolucionizování maďarského proletariátu.

Habsburská dualistická monarchie dospěla k závěrečné krizi, jejíž řešení změnilo tvář střední a jihovýchodní Evropy. Příčiny této krize zrály celá desetiletí i v Uhrách. Netolerantní národnostní politika, nevyrovnaný ekonomický vývoj, vnitropolitické napětí, autarkistické snahy a expanzivní ambice zalitavského partnera dualistického uspořádání konečný výsledek této krize nemalou měrou zapříčinily. Zároveň však maďarské buržoazní společnosti neobyčejně ztížily možnost vyrovnat se s novou středoevropskou realitou a začít ji konstruktivně spoluvytvářet.